

קידוש מבעוד יום ואיסור אכילה לאחד הדלקת נרות

הרב יחיאל כהן

מנהגנו שהנשים מקבלות עליהן שבת בהדלקת הנר, כמו שנפסק בשו"ע (סי' רסג, ס"י). והרבה נשים מחמת כן נמנעות לאחר ההדלקה מאכילה ושתייה, כדקיימא לן שמשנכנסה שבת אסור לאכול לפני קידוש, [כמו שנפסק בשו"ע (סי' רעא ס"ד, וכמבואר בגמ' פסחים (קה ב')]. במאמר זה אבאר הנלענ"ד שקבלת שבת שבהדלקת הנר אינה אוסרת באכילה, ואף יש לפקפק במקור המנהג ובשייכותו לזמננו.

מאימתי זמן קידוש

במשנה ריש פ"ד דברכות איתא, תפלת המנחה עד הערב רבי יהודה אומר עד פלג המנחה, ע"כ. ובגמרא (כז א') איתא, אמר ליה רב חסדא לרב יצחק התם אמר רב כהנא הלכה כרבי יהודה הואיל ותנן בבחירתא כוותיה הכא מאי, אישתיק ולא אמר ליה ולא מידי. אמר רב חסדא נחזי אנן מדרב מצלי של שבת בערב שבת מבעוד יום ש"מ הלכה כרבי יהודה, אדרבה מדרב הונא ורבנן לא הוו מצלו עד אורתא שמע מינה אין הלכה כרבי יהודה, השתא דלא איתמר הלכתא לא כמר ולא כמר דעבד כמר עבד ודעבד כמר עבד, ע"כ. ומפרש רש"י שם וז"ל, של שבת בערב שבת - שקבל עליו שבת מבעוד יום. שמע מינה - כרבי יהודה ס"ל דאמר מפלג המנחה אזיל ליה זמן תפלת המנחה ועייל ליה זמן תפלת ערבית, עכ"ל.

והנה למדנו שהאפשרות להתפלל ערבית מבעוד יום גם בערב שבת, היא דוקא לשיטת ר' יהודה, שכמו שס"ל לר"י שזמן מנחה מסתיים מבעו"י כך

ס"ל שמאז הוא הזמן להתפלל ערבית". ומי שמתפלל ערבית מבעוד יום בהכרח ס"ל כר' יהודה, ומי שמקפיד להתפלל רק בערב בהכרח שלא ס"ל כר' יהודה. ומכיוון שמצאנו אצל האמוראים את שני המנהגים, נפסק להלכה שהרוצה עושה כדעת ר' יהודה והרוצה ינהג כחכמים.

ובהמשך הסוגיא שם (ע"ב) איתא, והיינו דקאמר ליה רבי ירמיה בר אבא לרב מי בדלת אמר ליה אין בדילנא, ע"כ. ומפרש רש"י וז"ל, אותו היום שהתפלל רב של שבת בערב שבת אמר ליה רבי ירמיה מי בדלת מן המלאכה הואיל וקבלת עליך שבת בתפלתך, עכ"ל. וכלומר שהמתפלל ערבית של שבת בהכרח גם מקבל עליו שבת ונאסר במלאכה.

והנה מזה מוכח שגם כאשר שמקבל עליו שבת מבעו"י האפשרות להתפלל היא רק לר' יהודה, שהרי אותו מעשה של רב שהוכיחה ממנו הגמרא שפסק כר' יהודה היה עם קבלת שבת [ונזדקק לזה בהמשך].

ומביאה הגמרא הלכה נוספת, א"ר חייא בר אבין רב צלי של שבת בערב שבת רבי יאשיה מצלי של מוצאי שבת בשבת רב צלי של שבת בערב שבת, אומר קדושה על הכוס או אינו אומר קדושה על הכוס, ת"ש דאמר רב נחמן אמר שמואל מתפלל אדם של שבת בערב שבת ואומר קדושה על הכוס והלכתא כוותיה. רבי יאשיה מצלי של מוצאי שבת בשבת ואומר הבדלה על הכוס או אינו אומר הבדלה על הכוס, ת"ש דאמר רב יהודה אמר שמואל מתפלל אדם של מוצאי שבת בשבת ואומר הבדלה על הכוס, ע"כ. וכלומר שהסתפקו האם אפשר להרחיב את האפשרות להתפלל ערבית מבעוד יום גם לענין קידוש [וכן לענין הבדלה], ופשטו שאכן כשם שמתפלל של שבת בערב שבת כך יכול לקדש אז על הכוס. ולפי זה מוכח שגם האפשרות לקדש מבעו"י היא דוקא לר' יהודה, שהרי כל מה שאמרו שאפשר לקדש הוא

א. בביאור השייכות בין סוף זמן מנחה לתחילת זמן ערבית, יעויין בדברי הגר"א בשנות אליהו על המשניות (ריש פ"ד על המשנה הנ"ל) שערבית אין לה קבע וכל זמנה הוא לאחר זמן המנחה.

כתוספת חידוש על כך שאפשר להתפלל מבעו"י.

וכך מבואר ברי"ץ גיאאות בהלכות הבדלה, הובא בטור (סי' רצג) שכתב וז"ל, וכיון שנהגו כל ישראל כרבנן שאין מתפללין ערבית אלא משחשיכה, אין להתפלל של שבת בערב שבת ולא של מוצאי שבת בשבת ואין לקדש ולהבדיל אלא בכניסת יום וביציאתו, עכ"ל. והנה להלכה לא קי"ל כוותיה שאין לעשות כן אלא לענין של מוצאי שבת בשבת, [יעו"ש בב"ח בשם המהרש"ל, ובב"י סי' רסז], ולא לענין של שבת בער"ש, וכן הטור לא הביאו אלא בהלכות ערבית של מוצ"ש. אבל עצם ההנחה שהיתה פשוטה שדין קידוש והבדלה מבעו"י תלוי בשיטת ר' יהודה כמו תפילה לא נחלק עליה מאן דהוא, וכדלעיל שכך מוכח מהגמ'.

ונוסף נוסף מצאנו בדברי הגר"א בכמה מקומות בטעם הדבר, שפירש דקידוש ותפילה הם משורש משותף ולכן דינם תלוי זה בזה.

דהנה בשו"ע הלכות מילה (יו"ד סי' רסב ס"ז) הביא את דברי ההגה"מ לענין תינוק שנולד לאחר שהתפללו הקהל ערבית מבעו"י, שאין קביעת יום המילה תלויה בתפילה כלל אלא רק בשקיעת החמה. וכתב על זה הגר"א וז"ל, ממה דמספקא להו בברכות כז' ב' אומר קדושה כו' אומר הבדלה כו' ודוקא הנך דתליא בתפלה, עכ"ל. היינו שבא להראות שלא תאמר שתפילת ערבית מבעו"י גורמת לדון לניהוג לילה בכל העניינים, ועל זה הביא את דברי הגמרא הנ"ל שיש חידוש מיוחד בקידוש והבדלה שדמו לתפילה ואפשר לניהוג בהם לילה מבעו"י. ומפרש הגר"א השייכות ביניהם שקידוש והבדלה תלויים בתפילה, ולכאורה כוונתו שקידוש והבדלה הם גם ברכות התלויים בזמן ומצטרפים לתפילות היום. וכן מצאנו לענין הבדלה סוגיא שלימה (ברכות לג א') על היחס בין הבדלה בתפילה להבדלה על הכוס, הרי שההבדלה מצטרפת לסדר התפילות.

ועוד יש מהגר"א בהלכות נדה (סי' קצו) שהביא הרמ"א שם פלוגתא לענין הפס"ט, וז"ל, י"א אם התפללו הקהל ערבית ועוד היום גדול אינה יכולה לבדוק אז ללבוש לבנים ולהתחיל ולמנות מיום המחרת, מאחר דהקהל

כבר עשו אותו לילה וי"א דמותר אפילו עשו הקהל שבת, עכ"ל הרמ"א. וכתב על זה הגר"א בסו"ד, וז"ל, ובברכות כו ב' איבעיא להו אומר קדושה כו' אומר הבדלה כו', מכלל דלשאר דברים דלא שייך לשבת ודאי לאו לילה הוא, עכ"ל. כלומר שגם כאן מדייק הגר"א מהגמ' שיש חידוש מיוחד בקידוש שאפשר לעשותו מבעו"י, אבל כאן לכאורה כתב טעם אחר שהוא מחמת שקידוש שייך לשבת. ויש להעמיק הרבה בסברתו בשתי המקומות ולדון האם פליגי, אבל עכ"פ זה ודאי מבואר גם כאן שהאפשרות לקידוש מבעו"י היא מאותה סוגיא של תפילת ערבית, שהרי דן הגר"א באפשרות שתפילת ערבית תגרום, והוכיח לא כן מכך שדוקא קידוש שייך אליה.

העולה מזה לענין אכילה למי שקבל שבת מבעו"י

והעולה לנו מכל זה שלרבנן זמן קידוש הוא רק בלילה, וכל מה שאפשר לקדש מבעוד יום הוא לשיטת ר' יהודה, אבל לחכמים מבעוד יום אין זה זמן קידוש. ואם כן אותה אשה שהדליקה נרות איזה טעם יש לאסור עליה אכילה, אמנם קבלה עליה שבת אבל לא קבלה עליה לנהוג כו' יהודה ואין זה זמן קידוש לדידה. וכמו שראינו שאפילו בשיטת רב שנהג כו' יהודה והתפלל ובדל ממלאכה, הסתפקה הגמרא האם יכול לקדש, ובוודאי שאין עליה חובה לצום עד הקידוש, וכל האיסור הוא לאכול לפני הקידוש כששייך לעשות קידוש. ולאחר שראינו כל זה צ"ע דברי המג"א (סי' רעא ס"ק ה, והעתיקם המשנ"ב שם ס"ק יא) שהמקבל עליו שבת מבעו"י אסור לו לאכול, והוא לכאורה דלא כדברינו.²

אבל לענ"ד אין זה קשה כלל ואין שום ראייה מדבריו לעניננו, כי מקור דברי המג"א הוא מהב"ח שכתב וז"ל, איכא למידק דכאן כתב רבינו דאסור לטעום משתחשך וכ"כ הרמב"ם דאסור לטעום משקדש היום עד שיקדש,

ב. ובפרט שהמג"א עצמו מצטט בריש סי' רסז את הרי"ף גיאות הנ"ל שגם קידוש והבדלה תלויים בשיטת ר' יהודה.

אלמא דמקמי חשיכה מותר לשתות אפי' יין, ולעיל בריש סי' רסט כתב רבינו והמקדש בב"ה אין לו לשתות וכו' עד אסור לו לטעום עד שיקדש אלמא דאף קודם חשכה נמי אסור לטעום. וי"ל דכאן איירי כשלא קיבל עליו השבת, הילכך דוקא משחשכה אמרינן שבת קבעה לנפשה דאסור לטעום משחשכה עד שיקדש כדאמר לשם (דף קה) אבל מקמי חשכה ליכא איסור, אבל לעיל מיירי כשהתפלל ערבית וקיבל עליו השבת התם ודאי אפי' בפלג המנחה נמי אסור לטעום עד שיקדש, והכי משמע ממ"ש רבינו מתחלת סי' רסז, ע"כ דמדבר הכל בשקיבל עליו השבת אבל כאן שכתב ואסור לטעום כלום וכו' מדבר במי שלא קיבל עליו השבת, עכ"ל הב"ח.

הרי שדבריו עוסקים במי שהתפלל ערבית ונהג כר"י שאצלו איסור אכילה ברור כי בשבילו זה זמן קידוש, אבל אשה זו שרק קבלה עליה איסור מלאכה ואינה נוהגת כר"י כלל אין טעם לאוסרה.

ומה שלא טרחו המג"א והמשנ"ב להדגיש זאת אינו קשה, כי דוק ותמצא שהפוסקים לא עוסקים בשום מקום בקבלת שבת מבעוד יום שלא על ידי תפילת ערבית. ולא נראה שהיה נהוג אצל האנשים לקבל שבת באופן אחר. וכן הנשים שהיו מקבלות תוספת על ידי ההדלקה, ראה מה שכתב הערה"ש (סי' רסז ס"ד) וז"ל, מיהו על כל פנים חזינן דרבותינו הקדמונים ציוו לנו להקדים תפילת ערבית מבעוד יום, וגדר גדול הוא לשבת לההמון ונשים ועמי הארץ שעינם רק אל זמן התפילה בבית הכנסת, ואם יאחרו להתפלל בבית הכנסת הרבה בכל עיר ועיר שידליקו נרות אחר השקיעה, כאשר עינינו רואות ואזנינו שומעות לדאבון לבבינו בכמה עיירות גדולות וקטנות שמאחרים להדליק נרות ובאים לידי חילול שבת רחמנא ליצלן מהאי עונשא רבה, וחוב קדוש על הרב והיראים שבעיר להתפלל מבעוד יום למען למנוע חילול שבת קודש, עכ"ל.

ג. כי הם היו מתפללים מבעוד יום, וממילא הקידוש בביהכ"ס היה אז.

ד. ופעמים רבות התפללה תפילת מנחה כמה דקות לפני.

ומבואר בדבריו שלא היה מצוי הדלקת נרות זמן רב קודם התפילה, והתפילה עצמה היתה מבעו"י כר' יהודה, ומשהתחילו הקהל להתפלל נגררים אחריהם בני הבית (סי' רסג ס"י). ואם כן לא היתה משמעות מעשית גם לנשים המדליקות בנידון זה של אכילה לאחר ההדלקה, שכן תיכף להדלקתן ממילא היה כבר זמן קידוש.

אבל בזמננו שמדליקות הרבה זמן לפני השקיעה והקהל מתפללים ערבית בזמן, הדר דינא שאין טעם לאסור להן אכילה בזמן זה. וכן לענין המנהג, אם כנים דברינו מנהג טעות הוא וירושה הוא לנו מאמותינו שכל סדר זמניהן היה שונה. ובזמננו עד שקיעת החמה יכולות לאכול בשופי.

שיטת הרמב"ם בענין קידוש מבעוד יום

לכאורה ברמב"ם מצאנו מהלך שונה בסוגיא זו, ולא נוכל לשקוט בדברינו ללא שנבאר את שיטתו.

זה לשון הרמב"ם (פכ"ט מהלכות שבת הי"א), יש לו לאדם לקדש על הכוס ערב שבת מבעוד יום אע"פ שלא נכנסה השבת, וכן מבדיל על הכוס מבעוד יום אף על פי שעדין היא שבת, שמצות זכירה לאמרה בין בשעת כניסתו ויציאתו בין קודם לשעה זו כמעט, עכ"ל.

למדנו שהאפשרות לקדש מבעוד יום היא מעצם גדרי המצוה מדאורייתא, ולפי"ז לכאורה אינה ענין למה שנחלקו חכמים ור' יהודה בזמני התפילות.

והנה לענין עצם ההלכה שבארנו שהדלקת הנרות אינה סיבה לחיוב קידוש, אין טעם ללמוד מהרמב"ם אחרת. היינו לומר שברמב"ם מבואר שכבר בזמן הסמוך לשבת הוא זמן קידוש ולכן תיאסר באכילה, זה ודאי אינו. שאם כן למה להחמיר דוקא לאשה ומשעת הדלקה, כל ישראל יאסרו באכילה סמוך לכניסת השבת שהרי הוא כבר זמן זכירה. וכזאת לא שמענו.

אלא שאי אפשר להימלט שדבריו מערערים את כל משנת"ש שזמן קידוש תלוי בשיטת ר"י, ואמנם הראינו מקורות נאמנים לזה אבל שומא עלינו ליישב את שיטת הרמב"ם מכל הנ"ל.

וראשית אומר, שאין לדייק מלשון הרמב"ם "יש לו לאדם לקדש" שזו הלכה מוסכמת ופשוטה שאינה תלויה בנידון הכללי של פלג המנחה, שהרי לשון זו ממש כתב לענין תפילת ערבית מבעוד יום. וז"ל בהלכות תפילה (פ"ג ה"ז): המתפלל תפלה קודם זמנה לא יצא ידי חובתו וחוזר ומתפלל אותה בזמנה, ואם התפלל תפלת שחרית בשעת הדחק אחר שעלה עמוד השחר יצא, ויש לו להתפלל תפלת ערבית של לילי שבת בערב שבת קודם שתשקע החמה, וכן יתפלל ערבית של מוצאי שבת בשבת, לפי שתפלת ערבית רשות אין מדקדקין בזמנה, ובלבד שיקרא ק"ש בזמנה אחר צאת הכוכבים, עכ"ל. וראה בנו"כ שביארו את שיטתו שמקשר את פסק ההלכה שאפשר לעשות כר' יהודה לכך שערבית רשות ולתפילה שלא בזמנה. ועוד למה העתיק את ההלכה דוקא על שבת כשלכאורה בגמרא זו רק דוגמא, אבל זה מוסכם גם בשיטת הרמב"ם הוא כר"י וכמפורש בגמ', ואם כן איך אפשר לדייק שקידוש שונה מתפילה ואינו תלוי בר' יהודה כאשר בהלכות תפילה כתב הרמב"ם אותה לשון.

אלא שאחר ראיתי שהביאה"ל (ריש סי' רעא) מדייק כן מהרמב"ם, ומאד נפלאתי על זה. ובפרט שהוא עצמו בריש דבריו מביא את הרמב"ם בהלכות תפילה כדי לדחות את אותו דיוק ממש לענין דין אחר עי"ש וצ"ע. ועכ"פ כאמור גם לדברי הביאה"ל אין זו סיבה להחמיר בנידוננו, כי אם זו היתה סיבה לאסור היה עלינו להחמיר בכל אדם ולא דוקא במי שהדליקה נרות. ונחזור לביאור שיטת הרמב"ם בסוגיא. נראה לחדש לשיטתו שבאמת יש כאן שני נידונים, אחד מדאורייתא ואחד מדרבנן.

מצד הדאורייתא יש חידוש שאפשר לזכור את השבת עוד לפני זמנה^ה, ועל זה מבאר הרמב"ם שגם סמוך לכניסתה אפשר לזכרה. אך יש סוגיא אחרת מדרבנן של זמני תפילות, והקידוש עם הצורה שקבעו לו חכמים עם

ה. ובפרט לשיטת הרמב"ם שעכ"פ מדאורייתא אין ענין של תוספת שבת, ואם כן הקידוש מבטל^י הוא לא רק קודם הזמן אלא גם ללא קדושת שבת. ואכמ"ל.

נוסח קבוע על הכוס שייך לסוגיא זו. וכך ראינו לעיל שביאר הגר"א שקידוש והבדלה "תליא בתפילה". והיינו שכשחכמים נתנו לקידוש נוסח של ברכה הכניסוהו לסדר התפילות, וסדר התפילות יש לו סדר זמנים כל תפילה וברכה לזמנה. וברכת הקידוש שזמנה בלילי שבתות תלויה בפלוגתא מאימתי הוא הזמן לתפילות הלילה.

והנה דברים אלו חסרי מקור ולכאורה הם חידוש רק בכדי ליישב את הרמב"ם, ושמחתי למצוא לדברים בית אב בדברי התורא"ש בסוגיא (כז ב'). שכתב וז"ל, אומר קדושה על הכוס או אינו אומר וכו', קס"ד משום דקדושה מן התורה הוא אין לו לאומרו מבעוד יום, ומסיק שהיה אומר גם קדושה על הכוס משום דכתיב זכור את יום השבת דמשמע סמוך לכניסתו מדלא כתיב זכור ביום השבת, עכ"ל. היינו שהוא לומד דהצד של הגמ' שבקידוש לא נאמר הדין שאפשר לאומרו מבעוד יום, היה מחמת זה גופא שהוא דין דאורייתא ולא יועיל לו הדין של תפילה מבעו", והסיקו שגם מצות זכירה אפשר לזכור כבר סמוך ליום. ונראה לי שמתבקש לומר שיסוד זה שמבאר ד"זכור את יום" אין הכוונה בהכרח לזכור בתוך היום מקורו מדברי הרמב"ם הנ"ל.

והנה התורא"ש עצמו כתב בתחילת הסוגיא (ע"א) שהוא תלוי בר", וז"ל, וכל הני אמוראי וכן תנאי דלקמן שהתפללו של מוצאי שבת בשבת ואמרו הבדלה על הכוס כר' יהודה סבירא להו, עכ"ל. וכמו שראינו שזה עולה להדיא מדברי הגמרא שהנידון על קידוש והבדלה הוא כחלק משיטת ר' יהודה.¹

ואם כן יש לנו מקור נכבד למהלך כזה שהאפשרות לקדש מבעוד יום תלויה בשני הנידונים, גם בתנאי מצות זכירה דאורייתא וגם בזמני התפילות של הלילה, ומסתבר לפרש כן ברמב"ם.

1. אין טעם לומר שדבריו קאי על קידוש דווקא ולא על הבדלה. דלא מסברא, ובודאי לא מגמרא שצורת הסוגיא על קידוש והבדלה שווה היא. ומה שהוא מדבר דוקא על הבדלה הוא מחמת המשך דבריו שבמוצ"ש אין לעשות כן לכתחילה עיי"ש. ומ"מ מקום אין לדייק כן בדבריו, שהרי מזכיר גם את תפילת ערבית במוצ"ש ולא את תפילת ליל שבת, ששם פשוט ששניהם תלויים בר' יהודה.